

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ

Стаття присвячена проблемі соціалізації учнів з порушеннями психофізичного розвитку, визначені її основні напрямки, теоретично обґрунтовано сутність процесу соціалізації з огляду на її місце в системі загальної і спеціальної освіти з урахуванням нових вимог в сучасному суспільстві.

Ключові слова: особистість, соціалізація, адаптація, індивідуалізація, інтеграція.

Стаття посвящена проблеме социализации учащихся с нарушениями психофизического развития, определены её основные направления, теоретически обоснована сущность процесса социализации с позиции её места в системе общего и специального образования с учётом новых требований в современном обществе.

Ключевые слова: личность, социализация, адаптация, индивидуализация, интеграция.

В сучасних умовах перед суспільством, як ніколи, гостро стоїть завдання осмислення та пізнання буття, створення нової філософії освіти, відкритої до таємниць життя людини, її прагнень, життєвого потенціалу. Сьогодні вносить свої зміни також і у життя освітян. Йдеться про створення нової освітньої школи України XXI ст., школи, яка виховує творчу особистість, створює умови для її повноцінного інтелектуального, духовного, фізичного розвитку, для примноження її культури. Унаслідок посилення демократичних тенденцій у житті суспільства, освітні системи, як його значущі складові, почали переносити акцент у навчанні і вихованні саме на особистість дитини, вивчення можливостей і обставин її індивідуального розвитку, умов саморозкриття й самореалізації на різних етапах її життєдіяльності. Від сучасного випускника вимагається осмислено діяти в ситуації життєвого вибору, свідомо ставити перед собою завдання, спрямовані на досягнення власної мети, діяти продуктивно в усіх життєвих сферах.

Ось чому, головне завдання навчального закладу – забезпечити розвиток дитини, урахувавши її індивідуальні особливості і спираючись

на її особистісні властивості, здібності і можливості опанування певними видами діяльності. Концепція сучасної освіти потребує особливу увагу приділяти передусім інтелектуальним змінам, психічним новоутворенням дитини, при цьому формування певних знань, умінь і навичок відходять на другий план, хоча це й не слід відкидати. Програма педагогічних дій повинна вивчати особливості пізнавальної діяльності учня з визначенням його індивідуальних шляхів розвитку і формування притаманних йому здібностей.

Отже, життя висунуло суспільний запит на виховання творчої особистості, спроможної, на відміну від людини - виконавця, самостійно мислити, самостійно орієнтуватися в різних (під час складних, нестандартних) життєвих ситуаціях, приймати відповідні рішення. Такий підхід вимагає визначення зовсім інших, сучасних напрямків підготовки молоді до життя. Особливо це стосується осіб з вадами психофізичного розвитку, які не здатні самостійно розв'язувати життєві проблеми, і більшість з яких зазнає значних труднощів при вступі в самостійне життя та трудову діяльність, недооцінює роль професійної підготовки у школі, не може адекватно співставити свої можливості з потребами суспільства.

Сьогодні відкрилися нові перспективи змін у системі спеціальної освіти, пов'язані з новим ставленням до дітей з особливими освітніми потребами, з вирішенням питань їх соціалізації і інтеграції у суспільство, що потребує суттєвого оновлення системи спеціальної освіти, її форм і змісту, введення інноваційних педагогічних підходів, а також нових комплексних програм розвитку особливої дитини, спрямованих на її оптимальну, найбільш успішну соціалізацію в умовах спеціального навчального закладу. Ось чому проблема соціалізації набуває особливої значущості на сучасному етапі розвитку суспільства і удосконалення спеціальної освіти.

Розробкою питань соціалізації займалися Г.М. Андреева, Є.В. Андрієнко, М.Й. Варій, В.П. Вдовиченко, В.І. Войтко, Ю.Г. Волков, В.Г. Городяненко, А.В. Іванченко, І.С. Кон, І.Б. Котова, А.І. Кравченко, Т.В. Кравченко, Н.М. Лавриченко, М.П. Лукашевич, С.Д. Максименко, В.В. Москаленко, І.В. Мостова, А.В. Мудрик, В.Л. Ортинський, О.Є. Панагушина, Б.Д. Паригін, І.П. Рогальська, Ю.О. Самоненко, В.О. Ситаров, Т. Шибутані, Л.М. Шипіцина, О.В. Шорохова та ін. Вони підкреслюють що, соціалізація відноситься до тих процесів, завдяки яким люди навчаються ефективно приймати участь в соціальних групах. Як справедливо відмічає Т. Шибутані, особистість соціалізована, коли вона здібна приймати участь в узгоджених діях на основі конвенціональних норм [6].

Термін "соціалізація", незважаючи на його широку розповсюдженість, не має однозначного тлумачення серед різних представників психологічної науки. В системі психології вживаються ще два терміни, які іноді розглядаються як синоніми слова "соціалізація": "розвиток особистості" і "виховання". Незважаючи на це, основний зміст цього поняття зводиться до того, що це процес "входження індивіда в соціальне середовище", "засвоєння ним соціальних впливів", "залучення його до системи соціальних зв'язків" і т. ін.

Виходячи з цього, Г.М. Андрєєва так визначає сутність соціалізації: "Соціалізація – це двобічний процес, який включає в себе, з одного боку, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв'язків, з іншого боку, процес активного відтворення індивідом системи соціальних зв'язків за рахунок його активної діяльності, активного входження в соціальне середовище..." [1, с. 276].

Саме це визначення соціалізації стало найбільш поширеним у вітчизняній соціальній психології. Отже, з точки зору принципу діяльності, соціалізація – це процес взаємодії індивіда і суспільства, наслідком якого є конкретно-історична форма їх соціальності. Соціальність індивіда – це завжди конкретно-історичне явище, бо його основою є конкретно-історичні умови діяльності, які пред'являють свої вимоги до змісту і спрямованості якостей і властивостей індивідів.

У самому широкому змісті поняття соціалізації трактується як процес і результат соціального розвитку людини. По суті, соціалізація – це процес "...входження індивідів в суспільство через різні спільноти, колективи, групи завдяки засвоєнню норм, ідеалів, цінностей шляхом виховання та навчання..." [4, с. 186].

Згідно з точкою зору І.С. Кона, соціалізація представляє собою сукупність всіх соціальних і психологічних процесів, завдяки яким індивід засвоює систему знань, норм і цінностей, які дозволяють йому функціонувати в якості повноправного члена суспільства [3].

Сутність процесу соціалізації зводиться до того, що людина поступово засвоює соціальний досвід і використовує його для адаптації до соціуму. Таке засвоєння відбувається стихійно і цілеспрямовано. У зв'язку з цим потрібно розрізняти направлену і ненаправлену (стихійну) форми соціалізації. При цьому, цілеспрямованість визначається умовами сім'ї, школи, різних суспільних організацій. Стихійність – різноманітними аспектами життя, свідком яких стає людина. Ненаправлена, або стихійна форма соціалізації, – це "автоматичне" виховання певних соціальних навичок у зв'язку з постійним перебуванням індивіда в безпосередньому соціальному оточенні.

Проте, немає сенсу перебільшувати значення будь-якої однієї форми соціалізації, бо така абсолютизація неодмінно спричиняє перекоси в системі виховання. Сама практика з усією гостротою зробила необхідним вивчення процесу формування особистості у всій повноті і різноманітності його форм. При цьому дослідники Є.В. Андрієнко, Я.Л. Коломінський, В.В. Москаленко відмічають, що в процесі соціалізації обов'язково повинні здійснюватись два основних засоби засвоєння культури: один з них передбачає обов'язкову вербалізацію культурної норми і розрахований на свідоме засвоєння її змісту, а другий – передбачає засвоєння культури шляхом наслідування стереотипному зразкові або психологічний тиск на особистість соціальної групи через певні механізми.

Проте, соціалізація відноситься до тих явищ, завдяки яким людина навчається жити і ефективно взаємодіяти з іншими людьми.

Є.В. Андрієнко робить певний акцент на двобічності процесу соціалізації не тільки через діалектичну єдність засвоєння і відтворення соціального досвіду, але й через єдність стихійного і цілеспрямованого впливу на всі процеси становлення людини як суб'єкта суспільних відносин. Двобічність процесу соціалізації, вказує автор, проявляється також в єдності її внутрішнього і зовнішнього змісту. Зовнішній процес – це сукупність всіх соціальних впливів на людину, які регулюють прояв притаманних суб'єкту імпульсів і потягів. Внутрішній процес – це процес формування цілісної особистості. Соціалізація, звертає увагу Є.В. Андрієнко, може вивчатись в філогенетичному плані, тобто коли формуються родові властивості людства, і онтогенетичному, коли формується конкретний тип особистості [2].

Таким чином, ми бачимо, що, визначаючи поняття "соціалізація", різні дослідники виділяють, як головні, ті чи інші сторони цього процесу в залежності від аспекту і мети, яка ставиться в дослідженні. Зміст поняття "соціалізація" деякі автори визначають як процес "... входження індивіда в соціальне середовище, пристосування до нього, освоєння певних ролей і функцій" [5, с. 68]. Інші дослідники вважають процесом соціалізації "... засвоєння індивідом соціального досвіду, в ході якого утворюється конкретна особистість" [3, с. 47]. При аналізі поглядів вчених різних напрямків (психологічного, загальнопедагогічного, соціологічного) на питання соціалізації спостерігається розмаїття їхніх теоретичних засад, підходів, широке коло тлумачень. Різні підходи до аналізу такого багатогранного процесу, як соціалізація, в якому діють складні соціальні, соціально-психологічні та інші механізми, мають рацію. Тому, цілком правомірним є існування багатьох окремих визначень соціалізації, які відображають певні аспекти цього процесу,

виступаючи інструментами аналізу конкретних процесів формування індивіда і його особистості.

Однак, як показує аналіз цих визначень, поняття соціалізації багатьма авторами розуміється як адаптація (Ю.Г. Волков, М.Й. Варій, І.Г. Зайнишев, О.Г. Злобіна, С.П. Криворучко, Р. Мейлі, І.В. Мостова, В.Л. Ортинський, Т. Парсонс, Ж. Пиаже, В.С. Ротенберг, В.І. Шубкін та ін.). За допомогою поняття "адаптація" соціалізація розглядається як процес входження людини в соціальне середовище і її пристосування до культурних, психологічних і соціологічних факторів. Між тим, слід зазначити, що трактування соціалізації як адаптації в дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених є найбільш раннім. Проте, В.В.Москаленко з цього приводу відмічає, що таке визначення є одностороннім, оскільки не враховує діяльну сутність людини, а детермінація розвитку індивіда розуміється як дія зовнішніх факторів соціального оточення на внутрішній духовний світ людини, зв'язок між якими розуміється на основі лінії "суспільство – індивід". В цьому випадку, підкреслює автор, ігнорується те, що суспільство не існує поза людьми, як і люди поза їх суспільними відносинами. Безперечно, соціальне пристосування є важливим елементом соціалізації, адже входження людини до будь-якої спільноти обов'язково пов'язане з певною соціально-психологічною адаптацією. Проте сама адаптація невіддільна від активності, вибіркового, творчого ставлення особистості до середовища.

Інакше розуміється сутність соціалізації в гуманістичній психології (А. Маслоу, А. Олпорт, К. Роджерс). В ній соціалізація представлена як процес самоактуалізації, Я – концепції, самореалізації особистістю своїх потенцій і творчих здібностей, як процес подолання негативних впливів середовища, які заважають її саморозвитку і самоствердженню. Представники цього напрямку розглядають суб'єкт як самодостатню і саморозвиваючу систему, як продукт самовиховання.

Ці два підходи приймаються психологами, хоча пріоритет віддається все ж першому. У зв'язку з цим більшість вітчизняних психологів роблять суттєвий акцент саме на соціальний бік людського індивіда і його психіки і з цього приводу відзначають, що в ході розвитку людини відбувається вплив на неї суспільства, але й сама людина, як член цього суспільства, впливає на це останнє, тобто людина стає і об'єктом, і суб'єктом цього впливу. Тому В.В.Москаленко віддає перевагу наступному визначенню поняття "соціалізація": "Це процес, в якому індивід виступає передумовою всього суспільного розвитку і в той же час його результатом, процес, який виражає єдність об'єктивного і суб'єктивного, внутрішнього, природного і суспільного, тобто всю складність, багатогранність взаємообумовленості індивіда і суспільства. Ця складність полягає в тому, що детермінація розвитку індивіда, перш

за все, передбачає визначальну роль його діяльній природи . Зовнішньому впливові на індивіда протистоїть його активність" [4, с. 194].

Слід зазначити, що успішною соціалізація може вважатися тільки тоді, коли людина одночасно здатна як адаптуватися до суспільства, так і певною мірою протистояти тим його проявам, які заважають її саморозвитку і самоствердженню. Таким чином, на це особливо звертає увагу В.В. Москаленко, в самому процесі соціалізації закладено внутрішній конфлікт між мірою ідентифікації людини з суспільством і мірою уособлення її в суспільстві. Разом з тим, на думку автора, засвоєння соціального досвіду неможливе без індивідуальної активності самої людини в різних сферах діяльності.

Отже, аналіз літератури показав, що сутнісний зміст соціалізації розкривається на перетині таких її процесів, як адаптація, інтеграція, саморозвиток і самореалізація. Діалектична їх єдність забезпечує оптимальний розвиток особистості впродовж усього життя людини у взаємодії з навколишнім середовищем. При цьому до впливу соціального середовища вона ставиться вибірково на основі сформованої у її свідомості системи цінностей. Індивідуальність особи, її потенційні можливості засвоїти культурний пласт суспільства, потреби та інтереси, спрямованість соціальної активності стають найважливішими чинниками її соціалізації, що в першу чергу стосується соціалізації дитини.

Особливої уваги набуває визначення педагогічних умов, які сприяють успішній соціалізації учнів в навчальному закладі взагалі і в спеціальному навчальному закладі зокрема. При цьому особистість на різних стадіях (адаптації, індивідуалізації, інтеграції, трудовій) соціалізації повинна передусім розглядатися як об'єкт, який здібний змінюватися під впливом спеціально створених педагогічних умов і своєї соціальної активності в результаті діяльності і поведінки (М.Й. Варій, В.В. Засенко, І.Б. Котова, А.І. Крупнов, Н.М. Лавриченко, Н.О. Макаруч, О.Р. Маллер, С.Д. Максименко, А.В. Мудрик, В.Л. Ортинський, В.В. Покась, В.О. Сітаров Є.М. Шиянов,). Виходячи з цього, особливої значущості в контексті соціалізації набувають певні умови, які визначаються як "фактори впливу"- фактори соціалізації (М.Й. Варій, А.І. Кравченко, А.В. Мудрик, В.Л. Ортинський та ін.).

Отже, виходячи з точки зору педагогіки, формування соціально активної особистості в процесі її соціалізації відбувається, в результаті застосування системи педагогічних ситуацій в межах загального процесу навчання і виховання, які включають в себе соціальні і суспільно значущі цілі, оптимальні форми, методи і прийоми.

Процес соціалізації дітей може відбуватися в різних педагогічних формах: індивідуальній, груповій, фронтальній – залежно від цілей і

сутності роботи. Всі ці форми (одні менше, інші – більше) мають місце на кожному з етапів соціалізації. Так, на стадії адаптації, особливо в преддошкільному і дошкільному віці, першочергове значення набувають групові (колективні) форми соціального освоєння навколишнього світу. На стадії індивідуалізації більше проявляється індивідуальна форма, що і зрозуміло, оскільки в основі лежить бажання підлітка виділити себе серед інших, а також "неприйняття" і критика суспільних норм, сприйняття їх через призму свого "Я". На етапі інтеграції головними формами педагогічного процесу стають групова (колективна), причому в більшому ступені, ніж на етапі адаптації. Це також зрозуміло, оскільки юнак активно починає співпрацювати з певною групою, пропонує себе з усвідомленими якостями і з надією, що ці його можливості будуть гідно оцінені. Ось чому індивідуальна форма педагогічного впливу також залишається головною. На трудовій стадії відбувається певна рівновага: індивідуальна, групова і фронтальна форми педагогічного впливу стають однаково значущими як в засвоєнні особистістю соціального досвіду, так і в його відтворенні на основі прояву своєї індивідуальності.

Соціалізація людини, як було зазначено, відбувається передусім через її діяльність. Одні види діяльності є головними на певній стадії і мають більше значення для подальшого розвитку особистості в процесі соціалізації, інші – менше. Важливим етапом формування дитини в процесі її адаптації є ігрова діяльність, гра, яка є соціальною за своїм походженням і соціальною за своїм змістом. На межі раннього дитинства відбувається перехід дитини до власне предметних дій, тобто оволодіння суспільно значущими способами дій з предметами. В дошкільному віці головною діяльністю стає гра в її найбільш розгорнутій формі – рольова гра. Завдяки особливим ігровим прийомам, дитина моделює соціальні відносини між людьми. При цьому рольова гра виступає як діяльність, в якій відбувається орієнтація дитини в сенсі діяльності людини взагалі, що спонукає її до суспільно значущої діяльності, знаходження свого місця в "мікросоціумі" і підготовляє до шкільного навчання.

Для розумового розвитку дітей шкільного віку, подальшої їх соціалізації основного значення набуває навчання, яке стає головною діяльністю в цей період. Слід окремо зазначити, що саме через навчання будується вся система відносин дитини з оточуючою дійсністю і людьми, а також особистісне спілкування в сім'ї. Ось чому навчання, педагогічні прийоми впливу на учнів набувають особливої уваги на даному етапі в процесі їхньої соціалізації. Це в першу чергу стосується школярів з вадами психофізичного розвитку, оскільки від їх перебування в навчальному закладі, від застосування дійової корекційно-виховної роботи, спеціальної системи впливу на учнів залежить, яким чином вони пристосуються до умов оточуючої дійсності, соціального середовища, відповідно до своїх особливостей. Тільки педагогічний колектив

спеціального навчального закладу, "озброєний" новітніми технологіями, виваженими методами і прийомами з урахуванням сучасних вимог і потреб суспільства може професійно підтримувати учня, його індивідуальний стиль діяльності чи навпаки – переборювати, якщо він буде негативним. Між тим, розвиток індивідуальності в учнів дозволить вирішити дуже важливе завдання – подолати ті вкрай негативні прояви оточуючої їх дійсності (діяльності, в якій вони задіяні, соціальної групи, в якій вони перебувають), які заважають дитині реалізувати в процесі соціалізації існуючі можливості та досягти відносно високих показників її ефективності.

Таким чином, корекційна робота в межах спеціального навчального закладу тільки тоді буде ефективною, якщо вона буде спрямована на соціальний зміст діяльності школярів. Ось чому особливої актуальності набуває питання перебудови змістовної частини навчання і реальної діяльності учнів, завдяки яким в них з'явиться інтерес до сучасного життя і праці, а також виникне розуміння необхідності цього процесу як для майбутнього, так і теперішнього життя.

Список використаних джерел

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 376 с.
2. Андриенко Е.В. Социальная психология. – М.: Академия, 2002. – 264 с.
3. Кон И.С. Социология личности. – М.: Политиздат, 1967. – 383 с.
4. Москаленко В.В. Социализация личности. – К.: Вища школа, 1986. – 200 с.
5. Парыгин Б.Д. Основы социально-психологической теории. – М.: Мысль, 1979. – 315 с.
6. Шибутани Т. Социальная психология. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – 544 с.

The article is dedicated to problem to socializations pupils with breaches of the mental development, are determined its main trends, is theoretically motivated essence of the process to socializations with positions of its place in system general and special formation with account of the new requirements in modern society.

Keywords: the personality, socialization, adaptation, personalization, integration.

Отримано 30. 05.2011 р.